

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

УДК 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.10>

ТЕТЯНА ФЕДОРІВНА БЕЗСОННА,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-2482-9564>;

ЛЮДМИЛА СЕРГІЇВНА ЗУБЦОВА,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ

Розглянуто та проаналізовано окремі проблеми, які виникають під час призначення технічної експертизи документів. З'ясовано, що зазначені проблеми є пов'язаними з визначенням виду експертного дослідження, формулюванням питань експерту стосовно об'єктів дослідження та підготовкою матеріалів, що підлягають дослідженню. Визначено шляхи вирішення проблем призначення технічної експертизи документів. Запропоновано вдосконалити методичні матеріали щодо призначення та проведення зазначеної експертизи.

Ключові слова: дослідження документів, криміналістична експертиза, спеціальні знання у кримінальному процесі, криміналістична техніка, технічна експертиза документів.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Спеціальні криміналістичні знання мають велике значення під час розслідування кримінальних, адміністративних та цивільних правопорушень. У кримінальному судочинстві вони використовуються в різних формах. Однією із таких форм є призначення судових криміналістичних експертиз. Одним із найпоширеніших видів таких експертиз є технічна експертиза документів, яка досліджує різні частини документа. Так, різновидами цієї експертизи є експертиза реквізитів документів, експертиза друкарських форм та експертиза матеріалів документів. Експертиза вирішує як діагностичні, так і ідентифікаційні питання, спрямовані на встановлення факту злочину, способу вчинення злочину й особи, що скоїла злочин. Результати проведення таких експертиз використовуються під час розслідування різнопланових кримінальних правопорушень.

Стан дослідження проблеми

Проблемам призначення технічної експертизи документів у різні часи присвятили свої наукові роботи як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Так, дослідження вищевказаних питань висвітлено в роботах таких учених, як М. Ю. Будзієвський, Є. Ф. Буринський, О. В. Воробей, О. М. Глотов, О. Л. Кобилянський, В. П. Колмаков, О. А. Корухов, О. А. Леві, В. Є. Ляпчев,

Ю. І. Паршиков, Л. Л. Патик, Н. М. Шведова, О. С. Силкін та інших, які забезпечили значний здобуток у вирішенні вказаної проблеми.

Незважаючи на значні наукові розробки стосовно технічного дослідження документів та існування значної кількості методичних рекомендацій щодо роботи з документами як об'єктом дослідження, правоохоронні органи досить часто стикаються з проблемами призначення та використання результатів таких досліджень у кримінальному судочинстві. Слід зауважити, що науково-технічний прогрес не стоїть на місці, зокрема і в галузі криміналістики, що, у свою чергу, обумовлює вдосконалення взаємодії між підрозділами у правоохоронних органах та модернізацію методик призначення і проведення криміналістичних експертиз документів.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є визначення основних проблем призначення технічної експертизи документів, а також проведення цього виду експертиз. Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання: проаналізувати сучасний стан проблем щодо підготовки об'єктів для дослідження та питань, які необхідно вирішити за допомогою технічної експертизи документів, і виділити перспективи криміналістичного дослідження документів.

Наукова новизна дослідження полягає в наданні пропозицій щодо вирішення проблем техніко-криміналістичного призначення та дослідження документів і впровадження нових методичних рекомендацій стосовно призначення та проведення технічної експертизи документів.

Виклад основного матеріалу

Використання документів у сучасному повсякденному житті має важливе значення в різних сферах людської діяльності, адже їх головною функцією є оформлення правовідносин між громадянами, державою, організаціями та підприємствами. Саме тому вони досить часто стають об'єктами підробки у злочинців, що, у свою чергу, становить небезпеку як для громадян, так і для держави.

Підробляти документи почали з тих давніх часів, відколи з'явилися перші документи. Деякі з них мали вигляд глиняних чи дерев'яних табличок, однак і вони ставали об'єктами злочинних посягань. Найчастіше підроблення документів мало корисливий характер. Відомі факти, що в Стародавньому Римі найпоширенішим об'єктом злочинів ставали саме заповіти, які як підробляли повністю, так і шляхом внесення часткових змін [1, с. 184].

Слово «документ» з'явилося ще в Стародавньому Римі й у перекладі з латинської означає «зразок, свідоцтво, доказ». У широкому сенсі «документ» – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію в зафіксованому вигляді, спеціально призначений для її передання в часі та просторі [2, с. 6]. О. В. Воробей розглядає документ у техніко-криміналістичному аспекті як матеріальний об'єкт дослідження, що являє собою предмет (папір, картон, тканину, кіно- та фотоплівку, магнітну стрічку тощо), на якому мовними знаками зафіксовано інформацію (думки людини та відомості про факти), призначений для її передання у часі та просторі [3, с. 12]. Кримінальне процесуальне законодавство визначає документ як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження¹.

Ураховуючи це, стає очевидно, що документ може мати різну форму й містити різноманітну інформацію, зафіксовану в різні способи. Отже, і видів таких документів є досить багато. Так, із процесуального погляду до документів можуть належати письмові документи, матеріали фотозйомок, звукозапис, відеозапис, інші носії інформації (в тому числі електронні), а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії².

Поряд із цим у криміналістичній науці класифікація документів буває більш широкою та різноплановою. Так, Р. С. Белкін поділяє документи, з процесуального погляду, на три групи: документи – речові докази, документи – письмові докази, документи – зразки для порівняльного дослідження [4, с. 282]. Крім того, І. М. Осика поділяє документи за формою носія інформації на паперові, електронні та пластикові (комбіновані) [5, с. 9].

Документи за юридичною природою бувають справжніми або підробленими [6, с. 69]. У свою чергу, криміналістика поділяє справжні документи на дійсні (такі, що наразі мають юридичну силу) та недійсні (такі, що втратили юридичну силу), які були виготовлені та видані в спеціалізованих установах, але строк дії їх закінчився (наприклад, студентський квиток, яким користується особа-власник, вже не будучи студентом цього закладу). Також наука криміналістика виділяє інтелектуальну та матеріальну підробку документів. Інтелектуальна підробка виявляється в складанні та видачі документа, який містить фактично справжні реквізити та бланк, але його зміст не відповідає дійсності, а саме містить неправдиві свідчення. Прикладом цього може бути випадок, коли на експертне дослідження надійшов диплом про вищу освіту, виданий на ім'я особи, яка фактично в цьому закладі не навчалася. Матеріальна підробка, у свою чергу, поділяється на повну і часткову [6, с. 71]. Виготовлення злочинцем документа повністю за зразком справжнього і є повною підробкою, а внесення змін до справжнього документа – частковою підробкою.

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за окремі види злочинів, пов'язані з підробленням документів. Розкрити і розслідувати ці види злочинів неможливо без висновку технічної експертизи документів, у якому вказується, було вчинено фактично злочин чи ні, а якщо так, то в який

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.01.2021).

² Там само.

спосіб. Під час розслідування і розкриття таких злочинів, як шахрайства, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, низки злочинів у сфері господарської та службової діяльності та інших, пов'язаних із незаконним обігом документів, висновки технічної експертизи документів допомагають виявляти та доводити деякі важливі обставини злочинних посягань.

Установити ознаки та способи підроблення документів у кримінальних провадженнях неможливо без призначення та проведення різних видів технічної експертизи документів.

Розглянемо, які види технічної експертизи проводяться, та що є об'єктами їх дослідження. Отже, об'єктами дослідження цього виду експертизи є такі: реквізити документів (відбитки печаток та штампів, рукописні тексти, підписи, фотознімки тощо), матеріали документів (основа документа: папір, картон, плівка, пластик; барвники, які використовуються для нанесення штрихів та відбитків; супутні речовини: клей, нитки тощо), технічні засоби, що використовувались для виготовлення документів, а також зразки для порівняльного дослідження.

Документи, що перебувають в офіційному обігу на території нашої держави, повинні не лише бути виготовлені з дотриманням певних вимог, а й мати реквізити. Реквізитами є обов'язкові дані, які повинні міститися в документі; до них ми можемо віднести відбитки печаток і штампів, підписи уповноважених осіб, інформацію про виготовлення та складання документа (номер друкарського замовлення, обсяг тиражу, рік виготовлення бланку, дата видачі документа, уповноважений орган, що його видав, тощо), встановлену форму для певних категорій документів [4, с. 283] (накладна, паспорт, водійське посвідчення тощо). Головними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є такі: встановлення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту; виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабовидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл; встановлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами; визначення відносної давності створення документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; установ-

лення цілого за частинами документа; встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст чи виготовила зображення відтиску печатки, за особливостями навичок виконавця¹.

Документи, які були виготовлені за допомогою друкарських форм, а також відбитки печаток та штампів досить часто стають об'єктами злочинного посягання; встановлювати цей факт покликана експертиза друкарських форм, основними завданнями якої є такі: встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках; встановлення належності літер певному комплекту шрифту; встановлення типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машинки, касові, телеграфні й інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; встановлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машинці; встановлення типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки та виготовлених за їх допомогою матеріальних документів; встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток чи штампів даті виготовлення документа. Для дослідження документів щодо ідентифікації печаток чи штампів (серед іншого факсиміле) та встановлення відповідності часу нанесення їх відтисків даті виготовлення документа надаються оригінали документів².

Наступним видом технічної експертизи документів є експертиза матеріалів документів, основними завданнями якої є встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 03.01.2021).

² Там само.

(різної) родової (групової) належності; визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах¹.

Призначення технічної експертизи документів є першочерговим етапом взаємодії особи, що ініціює проведення дослідження, та експерта, який безпосередньо його проводитиме. Воно регулюється чинним законодавством. Однак під час призначення та під час використання результатів дослідження виникає чимало проблем, тож, зупинимось на деяких із них.

Однією з проблем на етапі призначення експертизи, на нашу думку, є те, що ініціатори проведення досліджень доволі часто не вказують назву конкретної експертизи. Так, наприклад, у постанові слідчого про призначення експертизи вказується загальна назва «криміналістична» або «технічна експертиза документів» і на дослідження надаються як рукописні записи в будь-яких документах, так і інші об'єкти для встановлення їх справжності. Наприклад, для з'ясування питань у справі на дослідження було надано товарно-транспортну накладну, об'єктом дослідження в якій є рукописні записи посадових осіб, а також відбитки печаток і штампів, що по суті є об'єктами досліджень різних криміналістичних експертиз: почеркознавчої та технічної експертизи документів відповідно, проведення яких покладено на експертів, які володіють спеціальними знаннями з різних галузей знань. У цьому випадку також може йтися про призначення комплексної експертизи, яка призначається і проводиться для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання) із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань)².

Ще однією проблемою на етапі призначення дослідження є те, що ініціатор не знає, які об'єкти необхідно надавати для того чи іншого дослідження. Для прикладу наведемо випадок, коли для проведення технічної експертизи документів з метою встановлення первинного тексту було надано металеву медаль, яка є об'єктом дослідження трасологічних експертиз. Це може вказувати на те, що ініціатор проведення дослідження не знає, в чому полягає відмінність між криміналістичними дослідженнями, які об'єкти необхідно надавати на ту чи іншу експертизу й те, що їх проводитимуть спеціалісти з різних галузей знань.

Наступною, не менш важливою проблемою, на нашу думку, є те, що під час призначення експертизи ініціатори дослідження не можуть чітко сформулювати питання експерту або ставлять такі питання, які не входять до його компетенції, тобто виходять за межі його спеціальних знань або не передбачаються методикою проведення певного дослідження, ставлять неактуальні або зайві питання щодо конкретних об'єктів. У разі якщо питання сформульовано нечітко або незрозуміло, експерт невідкладно заявляє ініціатору клопотання про його уточнення, і до вирішення заявленого експертом клопотання проведення судової експертизи або експертного дослідження призупиняється³. Такі моменти негативно впливають на розкриття злочинів, збільшують строки проведення досліджень, що також впливає на строки розслідування, адже відповідь експерта на некоректні питання не принесе користі у справі, а проведене дослідження буде неінформативним.

Наступною проблемою під час призначення технічної експертизи документів, як ми вважаємо, є ненадання або надання не в повному обсязі зразків для порівняльного дослідження. Відповідно до чинного законодавства експерт може звернутись до ініціатора дослідження з клопотанням про надання додаткових матеріалів чи зразків, необхідних йому для проведення експертизи. До виконання заявленого клопотання проведення судової експертизи або експертного дослідження призупиняється в цілому або в частині вирішення окремого запитання⁴. Законодавством також передбачено, що у разі невиконання заявленого експертом клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків протягом 45 днів з дня направлення клопотання експерт повертає матеріали без виконання або не вирішує окреме(і) запитання, стосовно якого(их) не задоволено заявлене ним клопотання⁵.

Доволі часто виникають проблеми стосовно упакування об'єктів, що надаються на дослідження. Об'єкти дослідження та порівняльний матеріал повинні подаватися до

³ Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 17.07.2017 № 591 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 03.01.2021).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

¹ Там само.

² Там само.

ДНДЕКЦ та НДЕКЦ в упаковці, що забезпечує їх збереження від несанкціонованого доступу, від руйнування та пошкодження. У разі якщо після розпакування прийнятих об'єктів дослідження та порівняльного матеріалу встановлено їх невідповідність переліку, зазначеному в документі про призначення, судовий експерт за участю керівника відділу (сектору, групи) ДНДЕКЦ або НДЕКЦ, у якому він працює, складає акт про невідповідність, про що невідкладно інформуються директор ДНДЕКЦ або НДЕКЦ та ініціатор (з наданням йому одного примірника акта) для ухвалення рішення про доцільність подальшого проведення судової експертизи або експертного дослідження; відповідно, проведення експертизи призупиняється до вирішення цього питання, якщо ж у 30-денний термін це питання не буде вирішено ініціатором дослідження, матеріали повертаються без виконання¹. Як бачимо, є необхідною ретельна підготовка до призначення експертизи, належного оформлення документації та упакування об'єктів дослідження і їх збереження.

Проблеми, які виникають на етапі проведення дослідження, є не менш важливими і потребують подальшої нашої уваги, адже науково-технічний розвиток є досить стрімким, на заміну паперовим документам приходять пластикові документи й документи, що містять електронні носії. У свою чергу, злочинний світ також не стоїть на місці, вдосконалюючи свої злочинні прийоми. Тому, на нашу думку, повинні створюватися умови для вдосконалення і впровадження більш надійних захисних елементів у документах, що перебувають в офіційному обігу на території нашої

держави, з метою запобігання злочинним посяганням.

Висновки

Отже, в судово-експертній практиці можна виділити такий перелік проблем:

- помилки у визначенні конкретного виду технічної експертизи документів;
- помилки у визначенні кола об'єктів для направлення на технічну експертизу документів;
- нечітке формулювання питань під час призначення технічної експертизи документів;
- ненадання або надання не в повному обсязі зразків для порівняльного дослідження;
- неправильне упакування об'єктів, що надаються на дослідження, тощо.

Звісно, вказаний перелік проблем на етапі призначення технічної експертизи документів та під час її проведення не є вичерпним.

На нашу думку, для вирішення розглянутих проблем необхідно належним чином організувати взаємодію між ініціатором проведення експертизи (юридичною або фізичною особою) та експертом. У разі необхідності слід звернутися до експертної установи, де планується проведення дослідження, та отримати консультацію стосовно можливостей технічної експертизи документів залежно від обставин справи та об'єктів дослідження. Доцільно забезпечити експертні установи сучасними технічними засобами, що дозволять якісно і в повному обсязі проводити дослідження. Слід також удосконалити методичні рекомендації стосовно призначення та проведення технічної експертизи документів відповідно до сучасних науково-технічних можливостей, адже від результатів експертизи залежить розкриття та розслідування злочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Белкин Р. С. Избранные труды / вступ. ст. Е. Р. Россинской. М. : Норма, 2010. 987 с.
2. Техничко-криминалистическая экспертиза документов : учебник / под ред. В. Е. Ляпичева, Н. Н. Шведовой. Волгоград : ВА МВД России, 2005. 268 с.
3. Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 40 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/12466> (дата звернення: 03.01.2021).
4. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник. М. : НОРМА, 1999. 972 с.
5. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 23 с.
6. Криміналістика : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Малярєва, С. П. Лапта та ін. ; за заг. ред. Р. Л. Степанюка. Харків : НікаНова, 2014. 232 с.

Надійшла до редколегії 05.01.2021

¹ Там само.

БЕССОННАЯ Т. Ф., ЗУБЦОВА Л. С. ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ

Рассмотрены и проанализированы отдельные проблемы, возникающие при назначении технической экспертизы документов. Выяснено, что такие проблемы связаны с определением вида экспертного исследования, формулировкой вопросов эксперту по объектам исследования и подготовкой материалов, подлежащих исследованию. Определены пути решения проблем назначения технической экспертизы документов. Предложено усовершенствовать методические материалы по назначению и проведению технической экспертизы документов.

Ключевые слова: исследование документов, криминалистическая экспертиза, специальные знания в уголовном процессе, криминалистическая техника, техническая экспертиза документов.

BEZSONNA T. F., ZUBTSOVA L. S. PROBLEMS OF COMMISSIONING OF TECHNICAL EXPERT EXAMINATION OF DOCUMENTS

Certain problems that arise during the commissioning of technical expert examination of documents have been studied and analyzed. It has been clarified that they are related to the definition of the type of expert examination, the formulation of the questions to an expert regarding the objects of the examination and the preparation of materials to be examined. It has been noted that the use of special experience is needed for qualitative investigation of criminal offenses. Such experience is used in criminal proceedings in various forms. One of such forms is the commissioning of forensic examinations. One of the most common types of such examinations is technical examination of documents. It solves both diagnostic and identification issues aimed at establishing the fact of a crime, the modus operandi of a crime and the person who committed a crime. Its results are evidence in criminal proceedings.

The ways of solving the problems of commissioning of technical examination of documents have been determined. It has been proved that it is necessary to properly organize the interaction between the initiator of the examination (legal entity or individual) and the expert in order to solve the considered problems. If necessary, one should address the expert institution where the examination is planned to be conducted, and get advice on the possibilities of technical examination of documents depending on the circumstances of the case and the objects of the research. It is advisable to provide expert institutions with modern technical means that should allow us to conduct high-quality and full examination.

It has been offered to improve the methodological materials for the commissioning and conduction of technical examination of documents in accordance with modern scientific and technical capabilities.

Key words: examination of documents, criminalistics expert examination, experience in criminal proceedings, criminal investigation technique, technical expert examination of documents.